

นายฤกษ์ผู้แต่งพงศาวดารเมืองกลาง ไม่ใช่พระยากลาง และนายสีกนายเสื่อ ไม่ใช่บุตรพระยากลาง (เทียน)

Mr. Ruek, the Author of Chronicles of Thalang City, was not Phya Thalang,
and Mr. Suek, and Mr. Suea were not the Sons of Phya Thalang (Tian)

เอกพล มโนสุนทร

ในพ.ศ. 2384 นายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทรราชา ผู้แต่งพงศาวดารเมืองถลางยืนยันฐานะของตนว่าเป็นคนธรรมดาไม่มีบรรดาศักดิ์ ใน พ.ศ. 2462 หนังสือพงศาวดารเมืองพัทลุงของหลวงศรีวรวัตร กล่าวว่ นายฤกษ์คือพระยาถลางที่กล่าวถึงในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ พ.ศ. 2381 ตามความเห็นส่วนตัวของหลวงศรีวรวัตร โดยไม่มีสารตราแต่งตั้งพระยาถลางรับรอง ใน พ.ศ. 2517 หนังสือภูเก็ทของสุนัย ราชภัณฑารักษ์กล่าวว่า นายฤกษ์คือพระยาถลางและนายศึกนายเสื่อคือบุตรพระยาถลางเทียน อ้างอิงจากหนังสือพงศาวดารเมืองพัทลุง และบางส่วนเป็นความเห็นส่วนตัว ต่อมาคณะกรรมการจัดงานฉลอง 200 ปีวีรสตรีเมืองถลาง จังหวัดภูเก็ต นำหนังสือภูเก็ทไปพิมพ์เป็นหนังสืออนุสรณ์ 200 ปีวีรสตรีเมืองถลางใน พ.ศ. 2527 ทำให้ผู้สนใจประวัติศาสตร์เมืองถลางเข้าใจว่า เรื่องนายฤกษ์คือพระยาถลาง นายศึกนายเสื่อเป็นบุตรพระยาถลาง (เทียน) คือเรื่องจริงในประวัติศาสตร์ บทความนี้พิสูจน์ว่านายฤกษ์ไม่ใช่พระยาถลาง เพราะนายฤกษ์ไม่เคยถวายตัวกับในหลวงเข้ารับราชการ ตามพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 และนายฤกษ์ไม่มีสารตราแต่งตั้งเป็นพระยาถลาง สำหรับหลักฐานพิสูจน์ว่า นายฤกษ์ไม่ใช่พระยาถลางในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ และนายศึกนายเสื่อไม่ใช่บุตรพระยาถลางเทียน คือจดหมายของพระยาภูเก็ท เกษตรารักษ์ (ลำดวน)

In 1841 (B.E. 2384), Mr. Ruek, a son of Chow Phya Surintharaja, the writer of chronicles of Thalang City, affirmed himself as an ordinary person without any rank. Luang Sri Worawat, who wrote Phattalung Chronicles in 1919 (B.E. 2462), proposed his idea that Mr. Ruek, whom Luang Udomsombat mentioned in the letter in 1838 (B.E. 2381), was Phya Thalang. However, there was no appointment certified seal to confirm that it was the truth. In 1974 (B.E. 2517), Sunai Ratchapantarak, the author of "Phuket", mentioned that Mr. Ruek was Phya Thalang, while Mr. Suek and Mr. Sua were sons of Phya Thalang Tian, following to the Chronicles of Phattalung and his opinion. Later, in 1984 (B.E. 2527), the organising committee of the 200 years Celebration of Heroines of Thalang, Phuket Province, republished the book "Phuket" as a commemoration book of the 200th anniversary of Thalang Heroines. This book caused interested people to misunderstand Thalang history. Those people believed the actual history defined that Mr. Ruek was Phya Thalang, and Mr. Suek and Mr. Sua were sons of Phya Thalang Tian. This article proved that Mr. Ruek was not Phya Thalang. In connection with the literary of King Rama V, it stated that he did not present himself to the king as a government officer and he had no appointment seal as Phya Thalang. Also, the letter of Phya Phuket Kasetraraksa (Lamduan) was the evidence determined that Mr. Ruek in Luang Udomsombat's letter was not Phya Thalang, and Mr. Suek and Mr. Sua were not sons of Phya Thalang Tian.

หนังสือพงศาวดารเมืองพัทลุงกล่าวว่า นายฤกษ์ บุตรเจ้าพระยาสุรินทรราชาคือพระยาถลางในจดหมาย หลวงอุดมสมบัติ พ.ศ. 2381 (หลวงศรีวิจิตร, 2462, หน้า 38-39) ต่อมาหนังสือฎีกา กล่าวว่า นายฤกษ์ บุตรเจ้าพระยาสุรินทรราชาผู้แต่งพงศาวดารเมืองถลาง ใน พ.ศ. 2384 คือพระยาถลางอ้างอิงจากหนังสือ พงศาวดารเมืองพัทลุง และนายเสวกนายเสื่อผู้ร่วมแต่ง พงศาวดารเมืองถลางเป็นบุตรของพระยาถลางเทียน (สุนัย ราชภัฏทวารักษ์, 2517, หน้า 100) และ หนังสือปริญญาพนธ์เรื่อง บทบาทของเจ้าพระยา สุรินทรราชา (จันทร์ จันทโรจวงศ์): ข้าหลวงสำเร็จ ราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกระหว่าง พ.ศ. 2329- 2350 กล่าวว่า นายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทรราชา คือ หลวงนายฤทธิและหลวงวิจิตรภักดีในรัชกาล ที่ 2 ต่อมาเป็นพระยาถลางในรัชกาลที่ 3 (วิไล พงศ์ภัทรภัก, 2542, น. 11-12)

คำกล่าวข้างต้นว่า นายฤกษ์คือพระยาถลาง ขัดแย้งกับคำแนะนำตนเองของนายฤกษ์บุตร เจ้าพระยาสุรินทรราชาในหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 2 พงศาวดารเมืองถลาง นายฤกษ์ยืนยัน สถานะของตนว่า ตนเองเป็นคนธรรมดาไม่มี บรรดาศักดิ์ ดังนี้

“ข้าพเจ้า นายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทรราชา นายเสวกนายเสื่อบุตรพระยาถลาง นายศรีทอง เป็นปลัดเมืองถลาง หลวงเพชรศิริศรีสมุหวิสุทฺธิ สงครามปลัดเมืองถลาง ขอเล่าเรื่องราวตามผู้เฒ่า เล่ามาแต่ก่อน... เรื่องราวนี้เขียนไว้เมื่อปีฉลูตรีศก ศักราช 1203 ปี” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา, 2457, น. 56)

จากการค้นคว้า พบหลักฐานสนับสนุนว่า นายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทรราชา เป็นคนธรรมดา ไม่ใช่พระยาถลาง และนายเสวกนายเสื่อไม่ใช่บุตร พระยาถลาง (เทียน) ดังนี้

1. นายฤกษ์ไม่ใช่ข้าราชการ เพราะไม่มีหลักฐาน การถวายตัวต่อพระเจ้าแผ่นดินขอพระราชทานทำ ราชการ ตามหนังสือพระบรมราชาธิบายว่าด้วย ศขุนนาง พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และและไม่พบสารตรา แต่งตั้งนายฤกษ์เป็นพระยาถลางในจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3

2. พระนิพนธ์เรื่อง “ตั้งเจ้าพระยาในกรุง รัตนโกสินทร์” ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ สมมตอมรพันธุ์ ราชเลขาธุการ กล่าวว่า นายฤกษ์ ไม่ใช่ข้าราชการ

3. จากการค้นคว้าเอกสารในจดหมายเหตุ แห่งชาติ ค้นพบจดหมายของพระยาภูเก็ทโลหะ เกษตรารักษ์ (ลำดวน) กล่าวถึง พระยาถลางฤกษ์ ผู้บังคับบัญชาของพระภูเก็ท (แก้ว) และพิสูจน์ได้ว่า พระยาถลางฤกษ์คือพระยาถลางในจดหมายเหตุ หลวง อุดมสมบัติ พี่น้องเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) พระยาถลางฤกษ์เป็นคนละคนกับนายฤกษ์บุตร เจ้าพระยาสุรินทรราชา และพิสูจน์ได้ว่า พระยาถลาง ฤกษ์เป็นบิดานายเสวกนายเสื่อไม่ใช่พระยาถลาง (เทียน)

4. การตรวจสอบจดหมายเหตุในรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1176 ไม่พบสารตราแต่งตั้งหลวงนายฤทธิ (นายฤกษ์)

จากการค้นคว้าเอกสารในจดหมายเหตุแห่งชาติ
ค้นพบจดหมายของพระยาภูเก็ต (ลำดวน) กล่าวถึงพระยาถลาง
ผู้บังคับบัญชาของพระภูเก็ต (แก้ว) ชื่อพระยาถลาง (ฤกษ์)
และสามารถพิสูจน์ว่า พระยาถลางฤกษ์ในจดหมายของพระยาภูเก็ต (ลำดวน)
คือ พระยาถลางในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ พ.ศ. 2381 จดหมายฉบับนี้ชี้ให้เห็นว่า
พระยาถลาง (ฤกษ์) ไม่ใช่คนเดียวเท่ากับนายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา
แต่ชื่อซ้ำกันเท่านั้น

1. ข้อสังเกตในหนังสือที่นำเสนอว่า นายฤกษ์
คือพระยาถลาง และนายศึกนายเสื่อคือบุตรพระยา
ถลางเทียน ดังนี้

1.1. หนังสือพงศาวดารเมืองพัทลุง กล่าวว่า
“ครั้นเจ้าพระยาสุรินทราชาได้ไปเป็นข้าหลวง
สำเร็จราชการหัวเมืองทะเลหน้่านอก 8 หัวเมือง
ครั้งรัชกาลที่ 1 นั้น มีบุตรชายตกอยู่ที่เมืองถลาง
คน 1 ชื่อนายฤกษ์ นายฤกษ์จึงได้ตั้งหลักฐานอยู่
ณ เมืองถลาง ภายหลังได้เป็นพระยาถลาง¹ ใน
รัชกาลที่ 3 หนึ่งพระยาถลาง (ฤกษ์) บุตรเจ้าพระยา
สุรินทราชาคนนี้มีเรื่องอยู่ในจดหมายหลวงอุดม
สมบัติ” (หลวงศรีวรวัตร, 2462, น. 38-39)

ข้อสังเกต หนังสือพงศาวดารเมืองพัทลุงกล่าว
ว่า นายฤกษ์ได้เป็นพระยาถลางในรัชกาลที่ 3 เป็น
ความเห็นส่วนตัวของหลวงศรีวรวัตร เพราะไม่มี
สารตราแต่งตั้งนายฤกษ์เป็นพระยาถลาง และ
หนังสือพงศาวดารเมืองพัทลุงกล่าวว่า นายฤกษ์
คือพระยาถลางในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ
เป็นความเห็นส่วนตัวของหลวงศรีวรวัตรเช่นกัน
เพราะต้นฉบับจดหมายหลวงอุดมสมบัติไม่ได้ระบุ
ชื่อของพระยาถลางและไม่มีหลักฐานอื่น ๆ สนับสนุน

1.2. หนังสือภูเก็ต กล่าวว่า

1.2.1. “ประวัติของท่านท้าวเทพกระษัตรีมี

ปรากฏในเบื้องต้นแรกในหนังสือพงศาวดารเมืองถลาง
ซึ่งนายเวก (หรือฤกษ์) บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา
(จันทร์ ต้นสกุลจันทโรจวงศ์) เป็นผู้เรียบเรียงขึ้นใน
รัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2384 โดยร่วมกันกับนายศึก
นายเสื่อบุตรพระยาถลาง (ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นพระยา
ถลางเทียน) โดยเหตุที่พงศาวดารเมืองถลางนี้ได้
เขียนขึ้นภายหลังจากเหตุการณ์สงครามเพียง 56 ปี
จึงนับได้ว่าเป็นหลักฐานเก่าที่สุดเท่าที่มีอยู่และควร
เชื่อถือได้มากกว่าหนังสืออื่น ๆ เพราะเจ้าพระยา
สุรินทราชาบิดาของนายเวกนั้นได้เป็นผู้สำเร็จ
ราชการเมืองถลางและเมืองอื่น ๆ อีกรวม 8 หัวเมือง
หลังจากการสงคราม พ.ศ. 2328 นั้น และนายเวกเอง
ก็ได้อยู่เมืองถลางต่อมาจนภายหลังได้เป็นพระยา
ถลาง²” (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, 2517, น. 100)

ข้อสังเกต การสรุปว่า นายฤกษ์คือพระยาถลาง
อ้างอิงจากหนังสือพงศาวดารเมืองพัทลุง (สุนัย
ราชภัณฑารักษ์, 2517, น.100) แต่ประวัตินายฤกษ์
ในหนังสือพงศาวดารเมืองพัทลุงไม่มีหลักฐาน
สนับสนุนเช่นกัน และข้อสรุปว่า นายศึกนายเสื่อ
บุตรของพระยาถลาง (ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นพระยา
ถลางเทียน) (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, 2517, น.100)
เป็นการสันนิษฐานตามความเห็นของผู้แต่งโดย
ไม่มีหลักฐานสนับสนุน

1.2.2. “ที่ประมาณว่าพระยาถลางฤกษ์ได้รับตำแหน่งก่อน พ.ศ. 2380 นั้น เพราะมีหลักฐานอยู่ในจดหมายเหตุหอสมุดสมบัติฉบับลงวันพฤหัสบดีแรม 14 ค่ำเดือน 4 จ.ศ.1200 (พ.ศ. 2381) กล่าวว่าพระยาถลางในระยะนั้นเป็นพี่น้องกันกับเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งพระยาถลางฤกษ์ก็มีศักดิ์เป็นหลานของท่านผู้หญิงภริยาเจ้าพระยาพระคลัง จึงเชื่อว่าพระยาถลางคนที่จดหมายเหตุหอสมุดสมบัติกล่าวถึงเมื่อ พ.ศ. 2381 นั้นคือ พระยาถลางฤกษ์แน่นอน” (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, 2517, น.161-162)

ข้อสังเกต ข้อสรุปว่านายฤกษ์คือพระยาถลางในจดหมายเหตุหอสมุดสมบัติ (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, 2517, น.100) เป็นความเห็นของผู้แต่ง เพราะต้นฉบับจดหมายเหตุหอสมุดสมบัติไม่ได้ระบุชื่อของพระยาถลาง

1.2.3. “สำหรับปีที่พระยาถลางฤกษ์ได้เป็นเจ้าเมื่อนั้น มีข้อที่น่าได้แย้งอยู่ประการหนึ่งคือในพงศาวดารเมืองถลางขึ้นต้นเรื่องราว นายเรื่อบบุตรเจ้าพระยาสุรินทราชาจางวาง นายสิ่กบุตรพระยาถลางนายเลื่อบบุตรพระยาถลาง ฯลฯ เป็นผู้เล่าเรื่องราว และเมื่อจบเรื่องราวแล้วก็มีบอกไว้ว่าเรื่องราวนี้เขียนไว้เมื่อปีฉลูตรีศก จุลศักราช1203 ปี (พ.ศ. 2384) จึงทำให้เป็นที่น่าสงสัยว่าเมื่อเรียบเรียง

เรื่องราวนี้ใน พ.ศ. 2384 นั้น นายฤกษ์น่าจะยังมีได้เป็นพระยาถลาง อย่างไรก็ตามเนื่องจากจดหมายเหตุหอสมุดสมบัติเป็นเอกสารอันมีหลักฐานควรเชื่อถือได้แน่นอนกว่า จึงควรเชื่อว่านายฤกษ์ได้เป็นพระยาถลางมาแต่ก่อน พ.ศ. 2381” (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, 2517, น. 162-163)

ข้อสังเกต หนังสือฎีก์ตกล่าวถึงปัญหาที่ไม่สามารถคำตอบได้ว่า ทำไมพระยาถลาง (นายฤกษ์) ใน พ.ศ. 2381 กลายเป็นนายฤกษ์คนธรรมดาใน พ.ศ. 2384 แต่ผู้แต่งสันนิษฐานตามความเห็นส่วนตัวว่า นายฤกษ์คือพระยาถลางในจดหมายเหตุหอสมุดสมบัติ (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, 2517, น. 162-163) เป็นการสันนิษฐานที่ไม่มีหลักฐานสนับสนุน

1.2.4. “ฉะนั้น ในที่นี้จึงจะได้พยายามนำข้อความจากเรื่องราวและเอกสารต่าง ๆ เท่าที่มีอยู่มาประมวลพิจารณาหาความจริงเท่าที่พอหาได้ต่อไป ข้อความใดที่ขัดแย้งกันก็จะได้หาเหตุผลสันนิษฐานด้วยความคิดเห็นส่วนตัวของข้าพเจ้าเองซึ่งอาจผิดพลาดและไม่ถูกต้องเลยก็ได้และท่านทั้งหลายก็ไม่จำเป็นต้องเห็นพ้องด้วย เพราะไม่มีหนทางอื่นใดที่จะทำให้ได้ดีกว่านี้ เนื่องจากขาดเอกสารหลักฐานที่แน่ชัดดังกล่าว” (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, 2517, น. 101)

ข้อสังเกต หนังสือฎีก์ตกล่าวว่า เหตุผลในการสันนิษฐานด้วยความเห็นส่วนตัวของผู้แต่งเพราะขาดเอกสารหลักฐานที่แน่ชัด (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, 2517, น.101) การสันนิษฐานที่ไม่มีหลักฐานสนับสนุนถือเป็นการคาดเดา

1.3. หนังสือปริญาฎานิพนธ์เรื่อง บทบาทของเจ้าพระยาสุรินทราชา (จันทร์ จันทโรจวงศ์): ข้าหลวงสำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกระหว่าง พ.ศ. 2329-2350 กล่าววว่า

“เมื่อครั้งเจ้าพระยาสุรินทราชา ดำรงตำแหน่งข้าหลวงสำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกระหว่าง พ.ศ. 2329-2350 มีกริยาเป็นชาวกลาง บุตรของเจ้าพระยาสุรินทราชา ณ เมืองถลางนี้ชื่อฤกษ์เคยรับราชการในสังกัดกรมมหาดเล็ก ตำแหน่งหลวงนายฤกษ์ ต่อมาใน พ.ศ. 2357 รัชกาลที่ 2 ทรงแต่งตั้ง หลวงนายฤกษ์ (ฤกษ์) เป็นหลวงวิจิตรภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองถลาง³ ก่อน พ.ศ. 2380 และได้เป็นข้าหลวงสำเร็จราชการเมืองถลาง (พระยาถลาง)” (วิไล พงศ์ภักติกิจ, 2542, น. 11-12)

ข้อสังเกต มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขออนุญาตจากกรมศิลปากรจัดพิมพ์หนังสือจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 ใน พ.ศ. 2513, 2514 และ 2528 พิมพ์เผยแพร่เฉพาะ จ.ศ.1171 ถึง จ.ศ.1174 จำนวน 74 เรื่องเท่านั้น และใน พ.ศ. 2504 ไม่มีการขออนุญาตพิมพ์เผยแพร่

2. หลักฐานที่สนับสนุนว่า นายฤกษ์บุตรของเจ้าพระยาสุรินทราชาไม่ใช่ข้าราชการ

2.1. นายฤกษ์ไม่ใช่ข้าราชการเพราะไม่มีหลักฐานการถวายตัวกับพระเจ้าแผ่นดินเพื่อขอพระราชทานทำราชการ

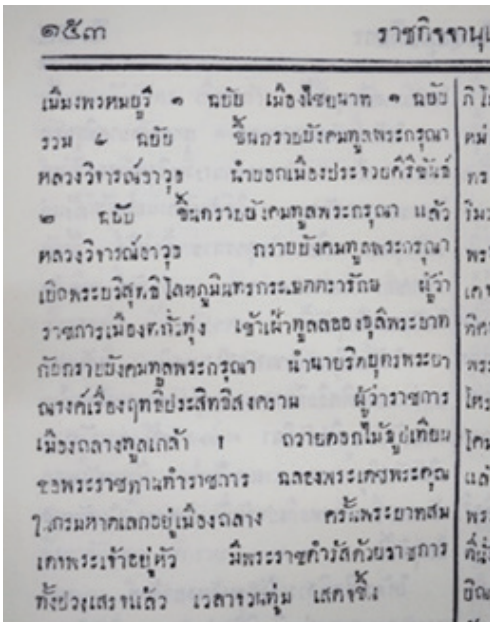
พระราชนิพนธ์ของในหลวงรัชกาลที่ 5 ในหนังสือ “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยยศขุนนางพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, อ้างถึงใน การแต่งตั้งขุนนางไทย ในสมัยรัชกาลที่ 5, 2521, น.9-10) อธิบายถึงธรรมเนียมโบราณที่ปฏิบัติสืบต่อกันตั้งแต่ พ.ศ. 1977 ผู้ที่จะเป็นขุนนางทุกคนจะต้องถวายตัวกับพระเจ้าแผ่นดินเพื่อขอพระราชทานทำราชการ ดังนี้

หนังสือ “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยยศขุนนางพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. 2430 เจริญกรมศิลปากร, พระบรมราชาธิบายว่าด้วยพระยศเจ้าต่างกรม และยศขุนนาง โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร พระนคร 2465” (การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5, 2521) หน้า 9-10 กล่าวว่า

“ขุนนางในเมืองเราไม่ได้เป็นสืบตระกูลเหมือนประเทศข้างตะวันตก เป็นธรรมเนียมคล้ายกับเมืองจีน ยศบรรดาศักดิ์กับออฟฟิศร่วมกันเมื่อมียศบรรดาศักดิ์แล้วก็มีออฟฟิศว่าด้วย แล้วถ้าออกจากออฟฟิศแล้วก็สิ้นยศบรรดาศักดิ์ไป เว้นแต่ที่พระเจ้าแผ่นดินโปรดให้มียศคงอยู่ โดยผู้นั้นมีความชอบมาแต่เดิม เพราะฉะนั้นขุนนางจึงได้รับราชการตลอดอายุโดยมาก เมื่อขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ดี มีบุตรต้องถวายตัวพระเจ้าแผ่นดินเป็นมหาดเล็กรับราชการ เมื่อได้รับราชการอยู่ใกล้พระเจ้าแผ่นดินดังนั้น ก็ได้ยินได้ฟังราชการขุนนางเจ้าพนักงานนำมากราบทูล แลพระเจ้าแผ่นดินรับสั่งไปเป็นการเรียนราชการอยู่เสมอ จน (พระ) เจ้าแผ่นดินเห็นว่าผู้นั้นสมควรจะมีตำแหน่งราชการก็ค่อยเลื่อนยศขึ้นไปทีละน้อย ๆ ตามลำดับ ไม่ว่าบุตรขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยแล้วแต่พระเจ้าแผ่นดินจะโปรดองค์เดียว เพราะธรรมเนียมเป็นดังนี้ ตำแหน่งขุนนางนั้น ได้ตั้งเป็นธรรมเนียมขึ้นแรกแต่ครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ 1 ซึ่งได้เถลิงถวัลยราชสมบัติในกรุงเก่า เมื่อจุลศักราช 796 เป็นแบบสืบมา” (พ.ศ.1977) (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2430, พระบรมราชาธิบายว่าด้วยพระยศเจ้าต่างกรม และยศขุนนาง, อ้างถึงใน การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5, 2521, น. 9-10)

ราชกิจจานุเบกษา รัชกาลที่ 5 จ.ศ.1248 เล่ม 3 แผ่นที่ 20 ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่ง นำนายรัตนบุตรพระยาณรงค์เรื่องฤทธิประสิทธิ์สงคราม ผู้ว่า

ภาพ 1: ราชกิจจานุเบกษา รัชกาลที่ 5 เล่ม 3 แผ่นที่ 20 วันอาทิตย์เดือนเก้า แรมค่ำหนึ่ง ปีจออัฐศก จ.ศ. 1248
หน้าเบอร์ 152

ราชการเมืองกลางทูลเกล้าถวายตัวกับในหลวง รัชกาลที่ 5 ขอพระราชทานทำราชการเป็นมหาดเล็ก เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนเก้า ขึ้น 13 ค่ำ เวลาบ่ายค้ำที่ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในรัชกาลที่ 5 (ภาพ 1)

2.2. นายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา ไม่ใช่พระยาถลาง เพราะไม่มีสารตราแต่งตั้งเป็นพระยาถลาง สำหรับผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นพระยาถลางจะต้องมีสารตราแต่งตั้งจากในหลวง ตามพระราชนิพนธ์ในข้อ 2.1 ตามตัวอย่างดังนี้

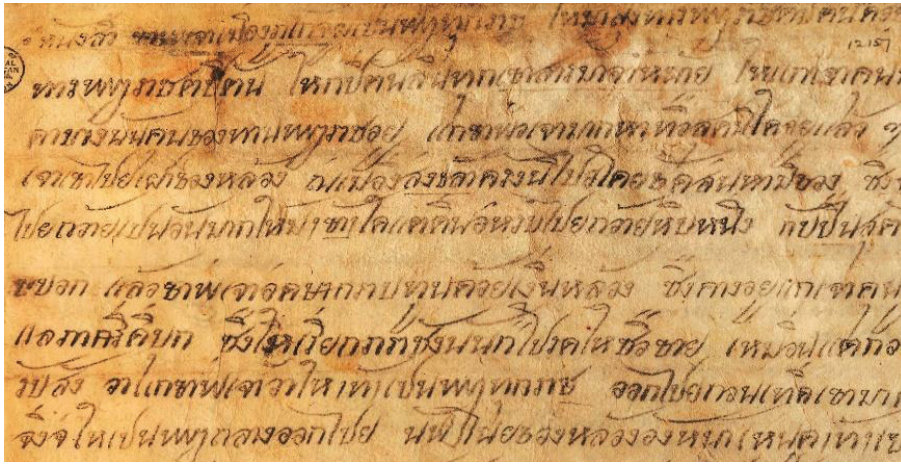
2.2.1. จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 1 สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงเลื่อนยศ เมืองภูเก็ต (เทียน) เป็นพระยาทูลกระหม่อม เมืองสงขลา จดหมายของพระยาทูลกระหม่อมเขียนถึงกัปตัน Francis Light เมื่อวันพฤหัสบดี แรม 4 ค่ำ เดือน 7 ปีมะเมีย อัฐศก ตรงกับวันที่ 15 มิถุนายน จ.ศ.1148 (พ.ศ. 2329) ความว่า “ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้า ของหลวง⁴ ณ เมือง

สงขลา จึงมีรับสั่งว่าแก่ข้าพเจ้าว่าให้เป็นพระยาทูลกระหม่อมออกไปก่อนเถิด เข้ามาครั้งหลังจึงจะให้เป็นพระยาถลางออกไป” (ภาพ 2) ผู้สนใจสามารถอ่านจดหมายฉบับเต็มได้จากหนังสือ แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ปีที่ 3 เล่ม 1, 1 มกราคม พ.ศ. 2512 เรื่อง เอกสารเมืองถลาง (ตอนที่ 2) ของ ศ.ขจร สุขพานิช แผ่นที่ 17, หน้า 110

2.2.2. จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 เลขที่ 2 จ.ศ. 1173 ชื่อ ร่างตราถึงพระยาไทรบุรี เรื่องถวายสิ่งของในการเพลิงพระบรมศพฯ เลขที่ 2 (ประวัติได้จากกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. 2458) สมเด็จพระเจ้าเสนานุรักษ์ทรงตั้ง หลวงวิเชียรภักดี ยกกระบัตรเมืองตะกั่วทุ่ง เป็นพระวิเชียรภักดีพระถลาง

“ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าสั่งว่า... แลเมืองถลางเป็นเมืองหน้าด่านฝ่ายทะเลตะวันตก จะไว้ใจแก่ราชการมิได้ ให้เอาหลวงยกกระบัตรเมืองตะกั่วทุ่งเป็น พระวิเชียรภักดีว่าราชการเมืองถลาง ออกมาช่องสุ่มชักชวนเกลี้ยกล่อมประชาราษฎรตั้งบ้านเรือนทำไร่นาอุดรอันแรดีบุก ณ ที่กระภูงาให้พร้อมมูลก่อน ถ้าได้เสบียงอาหารเป็นกระสุนดินประสิวซึ่งจะรักษาบ้านเมือง... สารตรามา ณ วันศุกร์ แรม 5 ค่ำ เดือน 9 ปี มะแม ตรีศก จ.ศ. 1173 (พ.ศ. 2354)” (ภาพ 3)

2.2.3. จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 เลขที่ 2 จ.ศ. 1173 (พ.ศ. 2354) (ประวัติได้จากกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. 2458) ชื่อ ร่างตราถึงพระยาไทรบุรี เรื่องถวายสิ่งของในการเพลิงพระบรมศพฯ สารตรากล่าวถึง สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาเสนานุรักษ์ทรงพระกรุณาแต่งตั้งพระวิเชียรภักดีเป็นผู้ว่าราชการเมืองถลางหรือพระถลางคนแรก และหลวงวิเชียรภักดี (ฤทธิ์) รองเจ้าเมืองถลาง หลังสงครามพม่า พ.ศ. 2352 ว่า

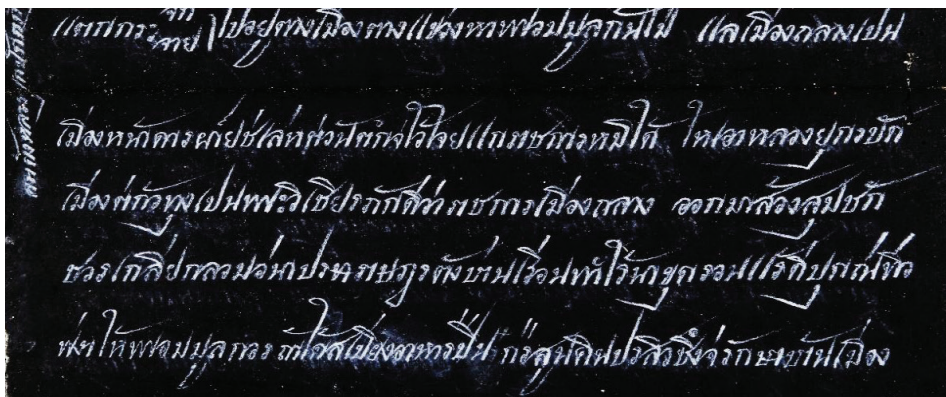

ภาพ 2: ที่มา SOAS Library จดหมายของพระยาสุรินทรราช(เทียน)เขียนถึงกัปตัน Francis Light

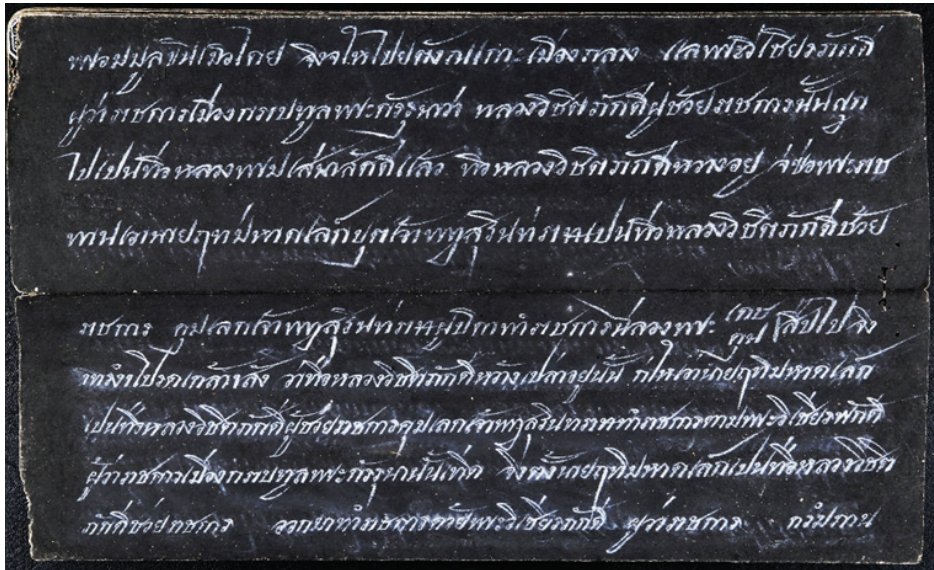
“พร้อมมูลขึ้นเมื่อใด จึงจะให้ไปตั้ง ณ เกาะเมืองถลาง แลพระวิเชียรภักดีผู้ว่าราชการเมืองกราบทูลพระกรุณาว่า หลวงวิจิตรภักดีผู้ช่วยราชการนั้นยกไปเป็นที่หลวงพรหมเสนาบดีแล้วที่หลวงวิจิตรว่างอยู่ จะขอพระราชทานเอานายฤทธิมหาดเล็กบุตรเจ้าพระยาสุรินทรราชา เป็นที่หลวงวิจิตรภักดีช่วยราชการ คุมเล็กเจ้าพระยาสุรินทรราชา ผู้บิดาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไป จึงทรงโปรดเกล้าฯสั่งว่า ที่หลวงวิจิตรว่างเปล่าอยู่นั้น ก็ให้เอานายฤทธิมหาดเล็กเป็นที่หลวงวิจิตรภักดี

ผู้ช่วยราชการคุมเล็กของเจ้าพระยาสุรินทรราชาทำราชการตามพระวิเชียรภักดีผู้ว่าราชการเมืองกราบทูลพระกรุณานั้นเกิด จึงตั้งนายฤทธิมหาดเล็กเป็นที่หลวงวิจิตรภักดีช่วยราชการ ออกมาทำราชการด้วยพระวิเชียรภักดีผู้ว่าราชการ กรมการ... สารตรา มา ณ วัน ศุกร์ แรม 5 ค่ำ เดือน 9 ปี มะแม ตรีศก (จ.ศ. 1173 หรือ พ.ศ. 2354)” (ภาพ 4)

จดหมายเหตุ จ.ศ.1173 เลขที่ 2 (ภาพ 4) แสดงให้เห็นว่า นายฤทธิบุตรเจ้าพระยาสุรินทรราชา เข้าถวายตัวกับในหลวงเป็นมหาดเล็กรับราชการ

ภาพ 3: ที่มาหอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุ ร 2 จ.ศ.1173 เลขที่ 2 สมุดไทยดำ ชื่อร่างตราถึงพระยาไทรบุรี เรื่องถวายสิ่งของในการเพลิงพระบรมศพฯ

ภาพ 4: ที่มาหอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1173 เลขที่ 2 สมุดไทยดำ ชื่อ ร่างตราถึงพระยาไทรบุรี เรื่องถวายสิ่งของในการเพลิงพระบรมศพ ฯลฯ

เช่นเดียวกับขุนนางคนอื่นๆ ต่อมาได้เป็นหลวงวิจิตร ภัคดี ช่วยราชการเมืองกลาง

2.2.4. จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 จ.ศ.1175 เลขที่ 7 ชื่อ ร่างตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ มาถึงเมืองนครฯ เรื่องให้พระยาไทรขายข้าวให้เป็นกำลังแก่พระยาถลาง ให้ส่งตัวหลวงบำรุง เมืองถลางเข้ามา ณ กรุงฯ และถึงเมืองถลางให้ถอดพระยกกระบัตรแล้วส่งตัวเข้ามา ณ กรุงฯ สมเด็จพระเจ้าเสนาฯ รัชกาลที่ 2 ทรงพระกรุณาเลื่อนยศ พระวิเชียร ภัคดี พระถลาง เป็นพระยาถลางเรื่องฤทธิประสิทธิ สงคราม พระยาถลางคนแรกหลังสงครามพม่า พ.ศ. 2352

“พระวิเชียรภัคดีมีความชอบ ทรงพระกรุณาให้เลื่อนพระวิเชียรภัคดีเป็นพระยาถลางเรื่องฤทธิประสิทธิสงครามพระยาถลาง... สวรรคตมา ณ วันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 8 ปีระกา นักขัตตรเบญจศก จ.ศ. 1175 (พ.ศ. 2356)” (ภาพ 5)

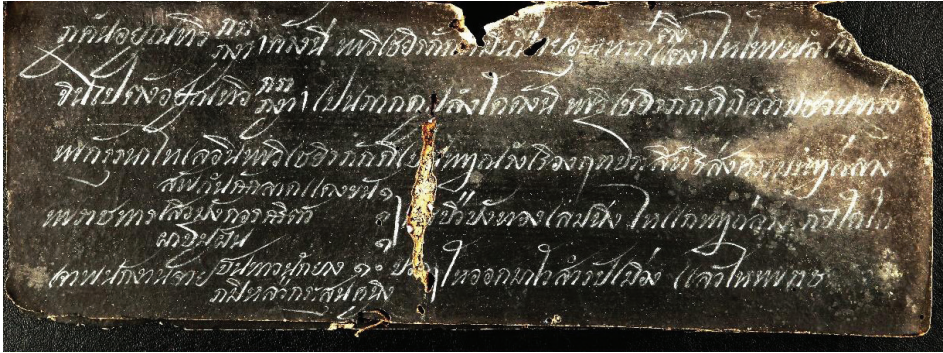
2.2.5. จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ.1215

ในหลวงรัชกาลที่ 4 ทรงเลื่อนยศพระภูเกิดเป็นพระยาภูเกิด(ทัต) ตามสารตราแต่งตั้งพระภูเกิดเป็นพระยาภูเกิดโลหะเกษตราภักซ์ (ทัต) เมื่อวันศุกร์ เดือนสี่แรมสิบเอ็ดค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ.1215 (พ.ศ. 2396) (ภาพ 6)

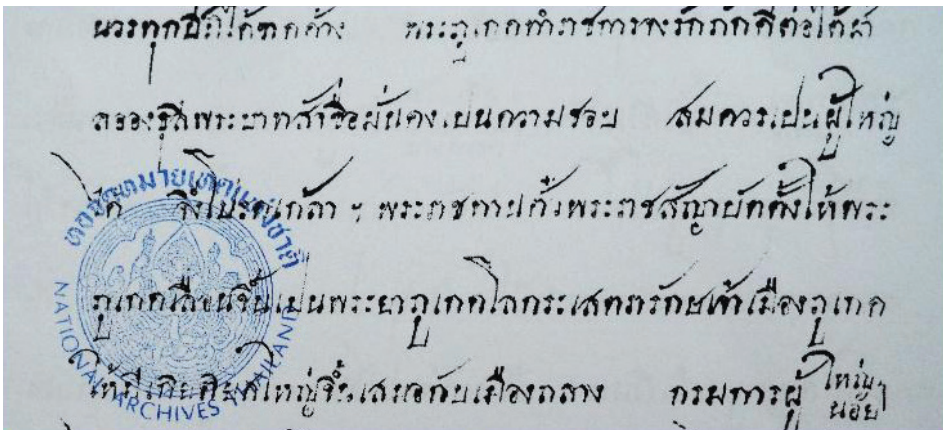
2.3. หนังสือเรื่อง “ตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์” พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์⁵ (คณะรัฐมนตรีจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวง ชูชาติ กำภู วันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2512) หน้า 13 กล่าวว่า

“เจ้าพระยาสุรินทราชา บุตรธิดาของท่านเท่าที่ทราบ ชื่อจ้อย ได้เป็นพระยาพัทลุงคน 1 ชื่อ ฤกษ์ อยู่เมืองถลาง ได้แต่งพงศาวดารเมืองถลางคน 1”

สรุป จากศักยภาพภาพในการเข้าถึงข้อมูลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ที่มีมากกว่าหลวงศรีวรวัตร ดังนั้น หนังสือ “ตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์” จึงมีความน่าเชื่อถือ

ภาพ 5: ที่มาหอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1175 เลขที่ 7 สมุดไทยดำ ชื่อ ร่างตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ มาถึงเมืองนครฯ เรื่องให้พระยาไทรชาญชั่ววให้เป็นกำลังแก่พระยาถลางฯ

ภาพ 6: ที่มาเอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ มร4 รล กท/5 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 4 กระทรวงกลาโหม ไบบอกเมืองภูเก็ต จ.ศ.1215

ของข้อมูลเรื่องนายฤกษ์มากกว่าข้อมูลเรื่อง นายฤกษ์ในหนังสือพงศาวดารเมืองพัทลุง หมายความว่า นายฤกษ์ผู้แต่งพงศาวดารเมือง ถลางเป็นคนธรรมดา ไม่ใช่ขุนนาง

2.4. นายฤกษ์แต่งพงศาวดารเมืองถลางใน พ.ศ. 2384 ในปีเดียวกันพบจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เรื่องกฎตั้งพระเสนาห์มนตรีเป็นพระยานคร จดหมายเหตุฉบับนี้ช่วยยืนยันว่า ถ้านายฤกษ์เป็น เจ้าเมืองถลางตามหนังสือพงศาวดารเมืองพัทลุง (หลวงศรีวรวัตร, 2462, น. 38-39) และหนังสือภูเก็ต (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, 2517, น. 100) นายฤกษ์

จะต้องมีสารตราแต่งตั้งเป็นพระยาถลาง แต่ นายฤกษ์ไม่มีสารตราแต่งตั้งแสดงว่านายฤกษ์ ไม่ใช่พระยาถลาง

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384) เลขที่ 83 เรื่อง กฎตั้งว่าด้วยเรื่องพระเสนาห์มนตรี เป็นพระยานครศรีธรรมราช ดังนี้ “กฎให้ไว้แก่ พระเสนาห์มนตรีผู้เป็นที่พระยานครศรีธรรมโคกราช... ด้วยทรงพระมหากรุณาชุบเกล้าชุบกระหม่อมให้ พระเสนาห์มนตรีเป็นพระยานครศรีธรรมราชออก มาครองเมืองรับกิจราชการ...กฎให้ไว้ ณ วันพุธ เดือนยี่ ขึ้นสิบสี่ค่ำ ปีมะเส็ง นักษัตรตรีศก” (ภาพ 8)

สรุป 1. จดหมายเหตุ ร 2 จ.ศ.1173 เลขที่ 2 ชื่อร่างตราถึงพระยาไทรบุรี เรื่องถวายสิ่งของในการเพลิงพระบรมศพฯ กล่าวย้าว่า “แลเมืองกลางเป็นเมืองหน้าด่านชายทะเลฝั่งตะวันตกจะไว้ใจแก่ราชการมิได้” (ภาพ 2 บรรทัด 2) ซึ่งให้เห็นว่ากรุงเทพฯให้ความสำคัญกับเมืองกลางมาก ผู้ดำรงตำแหน่งพระยากลางต้องได้รับสารตราแต่งตั้งจากกรุงเทพฯ แต่นายฤกษ์ไม่มีสารตราแต่งตั้งเป็นพระยากลาง แสดงว่าไม่ใช่พระยากลาง

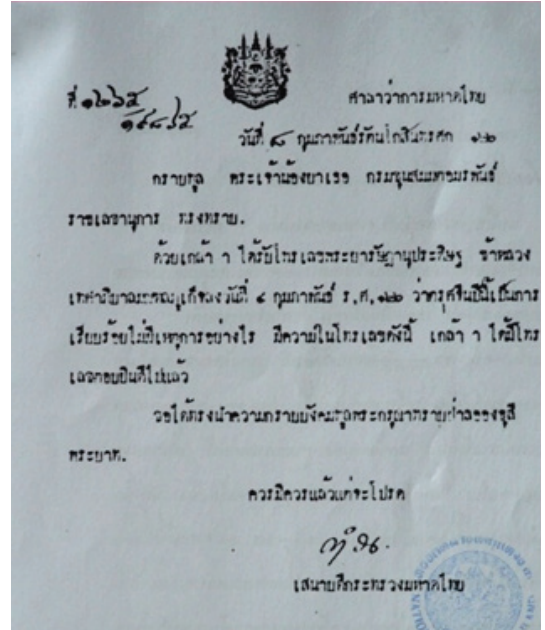
2. จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 จ.ศ.1203 (พ.ศ. 2384) เรื่องกฎตั้งว่าด้วยเรื่องพระเสนาหมมนตรีเป็นพระยานครศรีธรรมราช ช่วยยืนยันว่า ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองจะต้องมีสารตราแต่งตั้งจากทางกรุงเทพฯ

3. หนังสือ “ตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์” ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ ราชเลขาณุกการ (เลขานในหลวงรัชกาลที่ 5) กล่าวว่า นายฤกษ์ไม่ใช่ข้าราชการ

4. กรณีหนังสือพงศาวดารเมืองพัทลุงและหนังสือฎีกตสรุปว่า นายฤกษ์คือพระยากลางในรัชกาลที่ 3 แต่ไม่มีหลักฐานการทำงานในตำแหน่งรอง ๆ มาก่อน เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เพราะแม้แต่พระยากลาง (เทียน) อยู่ในตำแหน่งรองเจ้าเมืองหลายปี ก่อนจะได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยากลาง

5. จากการตรวจสอบจดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 และการตรวจสอบบัญชีจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ตั้งแต่ พ.ศ.2370-2385 มีจำนวน 1321 เรื่อง ไม่พบสารตราแต่งตั้งนายฤกษ์เป็นพระยากลาง และไม่พบหลักฐานของนายฤกษ์แม้แต่ชิ้นเดียว ยืนยันว่า นายฤกษ์เป็นคนธรรมดา ไม่ใช่ข้าราชการ

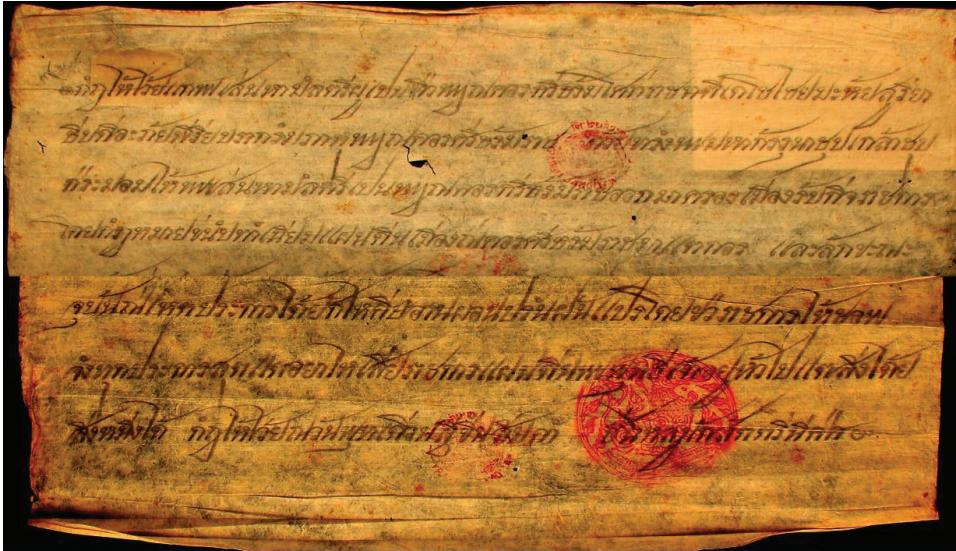
3. พิสูจน์ว่า พระยากลางในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ และนายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา ไม่ใช่คนเดียวกัน

ภาพ 7: ที่มาเอกสารจดหมายเหตุแห่งชาติ มร 5 ม 57/5 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย ร.ศ.126

ต้นฉบับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ⁶ บรรยายว่า ในหลวงรัชกาลที่ 3 ทรงปรึกษาราชการกับเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ขณะนั้นภาคใต้กำลังมีปัญหาเกี่ยวกับแขกย้ายหัวนมาลีและย้ายหัวนจิกะ พระตะกั่วทุ่งทูลฟ้องว่า พระยากลางมีใจออกห่าง เพราะให้เสบียงอาหารแก่ย้ายแขก แต่ในหลวงรัชกาลที่ 3 ไม่ทรงเชื่อ และตรัสถึงพระยากลางว่า “ทรงตรัสว่า มันว่าเพื่อไปเปล่า ๆ ทั้งนี้ ที่พระยากลางจะคิดไปเข้ากับย้ายแขกให้เสบียงอาหารไป ว่าไม่เห็นด้วยเลย พระยากลางก็เป็นไทย เป็นพี่น้องกับเจ้าพระยาพระคลัง”

ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ หนังสือพงศาวดารเมืองพัทลุงกล่าวว่า นายฤกษ์คือพระยากลางซึ่งมีชื่ออยู่ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ แต่จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ พ.ศ.2381 กล่าวถึง พระยากลางไม่

ภาพ 8: ที่มาหอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1203 เลขที่ 83 กระดาษเพล่า เรื่อง กงูตั้งว่าด้วยเรื่อง พระเสน่หามนตรีเป็นพระยานครศรีธรรมราช

ทราบชื่อ และเป็นพี่น้องกับเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) เท่านั้น ไม่ได้ระบุว่าพระยาถลางในจดหมายหลวงอุดมสมบัติคือ นายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา

3.1. จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 เลขที่ 2 จ.ศ. 1171 เลขที่ 2 (สมุดไทยดำ) สำเนาไปบอกพระยานคร เรื่องส่งพวกพม่าที่จับได้เข้ามายังกรุง กล่าวว่ “กรมพระราชวัง (สมเด็จพระบวรเจ้ามหาเสนานุรักษ์) เสด็จยกทัพหลวงมาโดยทางบกออกจากกรุง ณ เดือนสาม แรมสามค่ำว่าจะมาตั้งประทับอยู่ ณ เมืองนคร แล้วว่า พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพเสด็จมาด้วย”

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสพ (ไอรส รัชกาลที่ 1 ต่อมาเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 3 พ.ศ.2367) ดูแลกรมพระกลาโหมตั้งแต่ พ.ศ.2350 เสด็จลงมาทำศึกเมืองถลาง พระองค์ต้องรู้จักเจ้าพระยาสุรินทราชา

บิดานายฤกษ์ซึ่งเป็นผู้ได้บังคับบัญชาและมีตำแหน่งเป็นเจ้าพระยา สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสพเป็นพระมหาอุปราชในรัชกาลที่ 3 แสดงว่าพระองค์ต้องสนิทกับในหลวงรัชกาลที่ 3 ดังนั้นในหลวงรัชกาลที่ 3 และเจ้าพระยาพระคลังต้องเคยได้ยินชื่อเจ้าพระยาสุรินทราชาเช่นกัน ถ้าพระยาถลางในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ คือ นายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา ในหลวงรัชกาลที่ 3 ต้องตรัสว่า “พระยาถลางก็เป็นไทย เป็นลูกของเจ้าพระยาสุรินทราชา” แต่กรณีนี้แสดงว่าพระยาถลางในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ไม่ใช่ นายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา

3.2. หนังสือฎีกะ กล่าวว่ พระยาถลาง (นายฤกษ์) ใน พ.ศ. 2381 คือ นายฤกษ์คนธรรมดา ใน พ.ศ. 2384 กรณีนี้ สุนัย ราชภัณฑารักษ์ยอมรับว่าไม่มีคำตอบในเรื่องนี้ แต่ยืนยันตามความเห็นส่วนตัวว่ นายฤกษ์คือพระยาถลางตั้งแต่ก่อน

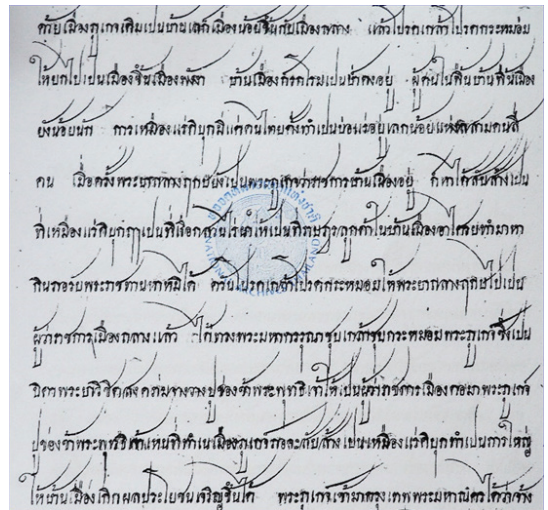
พ.ศ.2381 (สุนัย ราชภัณฑสารักษ์, 2517, หน้า 162-163) โดยไม่มีหลักฐานสนับสนุน

สมมุติว่าใน พ.ศ. 2384 นายฤกษ์เป็นพระยาถลาง นายศึกนายเสื่อต้องเป็นลูกของนายฤกษ์ แต่จากประโยคที่นายฤกษ์เขียนว่า “ข้าพเจ้า นายฤกษ์ บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา นายศึกนายเสื่อบุตรพระยาถลาง” ซึ่งให้เห็นว่า ใน พ.ศ. 2384 นายฤกษ์ไม่ใช่พระยาถลาง และไม่ใช่บิดาของนายศึกนายเสื่อ

3.3. จากการตรวจสอบจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2381-2384 ไม่พบสารตราแต่งตั้งพระยาถลางคนใหม่ แสดงว่า พระยาถลางในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ พ.ศ. 2381 พี่น้องเจ้าพระยาพระคลังคือพระยาถลางใน พ.ศ. 2384 แสดงว่า พระยาถลางใน พ.ศ. 2384 เป็นสายสกุลขุนนาครหรือเครือญาติและเป็นบิดานายศึกนายเสื่อ ไม่ใช่พระยาถลาง (เทียน)

สรุป พระยาถลางในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ พ.ศ. 2381 พี่น้องเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ ขุนนาคร) คือ พระยาถลางใน พ.ศ. 2384 และไม่ใช่คนเดียวกับนายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา ซึ่งใน พ.ศ. 2384 เป็นคนธรรมดาและกำลังแต่งพงศาวดารเมืองถลาง เมื่อพระยาถลางใน พ.ศ. 2384 คือสายสกุลขุนนาครหรือเครือญาติ แสดงว่านายศึกนายเสื่อ บุตรพระยาถลางสายสกุลขุนนาครหรือเครือญาติ ไม่ใช่บุตรพระยาถลาง (เทียน) ส่วนคำอธิบายของหนังสือฎีกาและพงศาวดารเมืองพัทลุงว่า นายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชาเป็นหลานภริยาเจ้าพระยาพระคลัง (สุนัย ราชภัณฑสารักษ์, 2517, หน้า 162-163) ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระยาถลางสายสกุลขุนนาครแต่อย่างใด

4. พิสูจน์ว่า พระยาถลางในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ คือพระยาถลางในจดหมายของพระยาฎีกา (ลำดวน)

ภาพ 9: ที่มาเอกสารจดหมายเหตุแห่งชาติ ม ร 5 2.12ก เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่5 กระทรวงกลาโหม ใบบอกเมืองภูเก็ต จ.ศ.1243

จากการค้นคว้าเอกสารในจดหมายเหตุแห่งชาติ ค้นพบจดหมายของพระยาฎีกา (ลำดวน) กล่าวถึงพระยาถลาง ผู้บังคับบัญชาของพระยาฎีกา (แก้ว) ชื่อพระยาถลาง (ฤกษ์) และสามารถพิสูจน์ว่าพระยาถลางฤกษ์ในจดหมายของพระยาฎีกา (ลำดวน) คือ พระยาถลางในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ พ.ศ. 2381 จดหมายฉบับนี้ชี้ให้เห็นว่าพระยาถลาง (ฤกษ์) ไม่ใช่คนเดียวกับกับนายฤกษ์ บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา แต่ชื่อซ้ำกันเท่านั้น ดังนี้

จดหมายของพระยาฎีกา (ลำดวน) เขียนเมื่อวันอาทิตย์ เดือนเจ็ด แรมแปดค่ำ จ.ศ.1243 ปีมะเสงตรีศก เพื่อขอต่อรองภาษีกับส่วนกลาง จดหมายของพระยาฎีกา (ลำดวน) กล่าวถึงพระยาฎีกา (ฤกษ์) เลื่อนเป็นพระยาถลางฤกษ์ และปู่ของพระยาฎีกา (ลำดวน) เลื่อนเป็นพระยาฎีกา (แก้ว) (ภาพ 9)

จดหมายของพระยาฎีกา (ลำดวน) เขียนตามต้นฉบับว่า

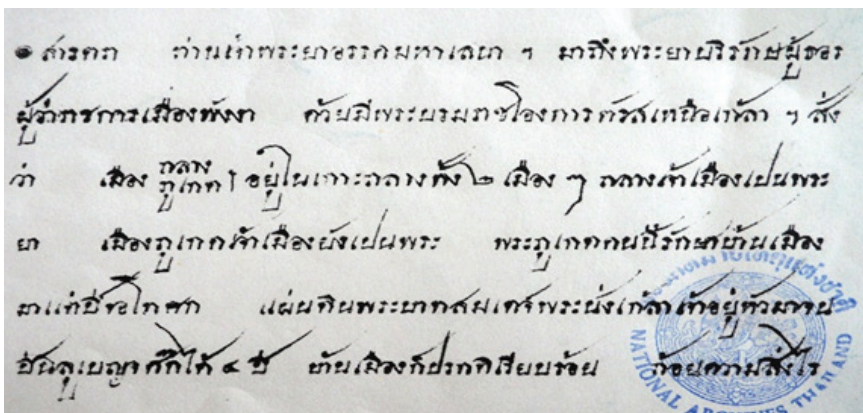
“เมื่อครั้งพระยาถลางฤกษ์ยังเป็นพระภูเก็จว่าราชการบ้านเมืองอยู่ ก็หาได้สืบสร้างเปนที่เหมืองแร่ดินบุกฤกษ์ที่เรียกสวนไร่นาให้เป็นที่ราษฎรปลูกค้าในบ้านเมืองอาไศรยทำมาหากินรอรับพระราชทานหามิได้ ครั้นโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยาถลางฤกษ์ไปเป็นผู้ว่าราชการเมืองถลางแล้ว ได้ทรงพระมหากรุณาชุบเกล้าชุบกระหม่อมพระภูเก็จซึ่งเป็นบิดาพระยาวิชิตสงครามจางวางปู้ของข้าพระพุทธเจ้าให้เป็นผู้ว่าราชการเมืองต่อมาพระภูเก็จปู้ของข้าพระพุทธเจ้าเห็นที่ทำเหมืองฤกษ์จะสับสร้างเปนเหมืองแร่ดินบุกทำเปนการใหญ่”

สารตราแต่งตั้งพระยาภูเก็จโลหะเกษตราภิรักษ์ (ทัต) เมื่อวันศุกร์เดือนสี่แรมสิบเอ็ดค่ำ ปีฉลูเบญจศก จ.ศ.1215 (พ.ศ. 2396) กล่าวว่า พระยาภูเก็จ (ทัต) เป็นพระภูเก็จมา 4 ปีแล้ว ตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ปีจอโทศก จ.ศ.1212 (พ.ศ.2393) (ใบบอกเมืองภูเก็จ มร4 รล กห/5) (ภาพ10) แทนบิดาคือพระภูเก็จ (แก้ว) ซึ่งถึงแก่กรรมใน พ.ศ. 2393 พระภูเก็จ (แก้ว) ควรจะอยู่ในตำแหน่งประมาณ 15-20 ปี

หมายความว่าพระภูเก็จ (แก้ว) ได้เป็นพระภูเก็จประมาณ พ.ศ. 2373-2378⁷ ต่อจากพระภูเก็จ (ฤกษ์) ซึ่งได้เลื่อนตำแหน่งเป็นพระยาถลาง (ฤกษ์)

จากการตรวจสอบบัญชีจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2373-2381 ไม่มีเรื่องสารตราแต่งตั้งพระยาถลางท่านอื่น แสดงว่าพระยาถลางฤกษ์คือพระยาถลางในจดหมายเหตุมสมบัตินี้ พ.ศ. 2381 และจากการตรวจสอบจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 พ.ศ.2381-2384 ไม่มีสารตราแต่งตั้งพระยาถลางคนใหม่ หมายความว่า พระยาถลางใน พ.ศ.2381-2384 คือ พระยาถลาง (ฤกษ์) ซึ่งเป็นพระยาถลางตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2373-2378 จนถึง พ.ศ. 2384

สรุป จดหมายของพระยาภูเก็จ (ลำดวน) กล่าวถึง พระยาถลาง (ฤกษ์) ผู้บังคับบัญชาของพระภูเก็จ (แก้ว) ปู้ของพระยาภูเก็จ (ลำดวน) พระยาถลาง(ฤกษ์)เป็นพระยาถลางตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2373-2378 ใน พ.ศ. 2384 ท่านดำรงตำแหน่งพระยาถลางหรือพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิสงคราม พระยาถลาง (ฤกษ์) คือ พระยาถลางใน

ภาพ 10: ที่มา เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ มร4 รล กห/5 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 4 กระทรวงกลาโหม ใบบอกเมืองภูเก็จ จ.ศ.1215

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ พ.ศ. 2381 ฟื่น้อง เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) หรือเครือญาติ พระยาถลาง (ฤกษ์) ไม่ใช่บุตรของเจ้าพระยาสุรินทราชา ส่วนใน พ.ศ. 2384 นายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชาเป็นคนธรรมดา และเป็นคนละคนกับ พระยาถลาง (ฤกษ์) แต่ชื่อซ้ำกันเท่านั้น

5. พิสูจน์ว่า หลวงนายฤทธิ (นายฤกษ์) ไม่มีตัวตนในประวัติศาสตร์ด้วยการตรวจสอบจดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1176

หนังสือ บทบาทของเจ้าพระยาสุรินทราชา (จันทร์จันทร์โรจวงศ์): ข้าหลวงสำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกระหว่าง พ.ศ. 2329-2350 กล่าวว่ นายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชาเคยรับราชการในสังกัดกรมมหาดเล็ก ตำแหน่งหลวงนายฤทธิ ต่อมาใน พ.ศ. 2357 รัชกาลที่ 2 ทรงแต่งตั้ง หลวงนายฤทธิ (ฤกษ์) เป็นหลวงวิจิตรภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองถลางและได้เป็นข้าหลวงสำเร็จราชการเมืองถลาง(พระยาถลาง) อ้างอิงจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1176.2504. หน้า 10 (วิไล พงศ์ภักติกิจ, 2542, น. 11-12)

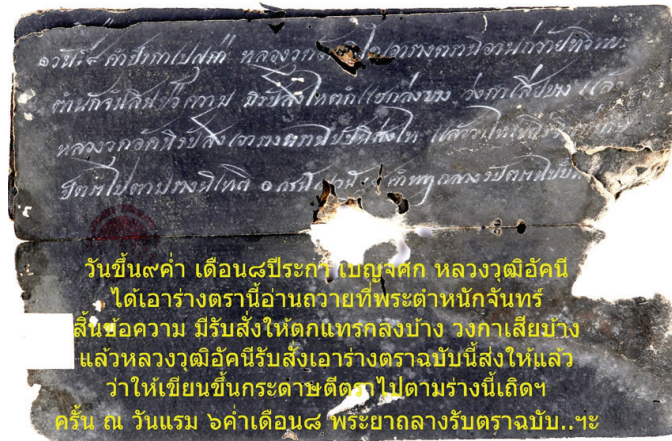
จากการตรวจสอบจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 จ.ศ.1176 (พ.ศ. 2357) ทั้งหมด 24 เรื่อง ไม่พบเรื่อง รัชกาลที่ 2 ทรงแต่งตั้งหลวงนายฤทธิ (ฤกษ์) บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชาเป็นหลวงวิจิตรภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองถลาง แต่พบหลักฐานการแต่งตั้งนายฤทธิมหาดเล็กบุตรเจ้าพระยาสุรินทราชาเป็นหลวงวิจิตรภักดี (ฤทธิ) ผู้ช่วยเจ้าเมืองถลาง ในจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 เลขที่ 2 จ.ศ.1173 (พ.ศ. 2354) ชื่อ ร่างตราถึงพระยาไทรบุรี เรื่องถวายสิ่งของในการเพลิงพระบรมศพ ฯลฯ ความว่า สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ทรงพระกรุณาแต่งตั้งพระวิเชียรภักดีเป็นผู้ว่าราชการเมืองถลาง และทรงแต่งตั้ง นายฤทธิมหาดเล็กบุตรเจ้าพระยาสุรินทราชาเป็น

หลวงวิจิตรภักดีผู้ช่วยเจ้าเมืองถลาง ตามคำทูลขอของพระวิเชียรภักดี (ข้อ 2.2.2. และ 2.2.3.)

จากความคลาดเคลื่อนของเอกสารอ้างอิง หมายความว่า หลวงนายฤทธิ (นายฤกษ์) และหลวงวิจิตรภักดี (นายฤกษ์) ไม่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ ดังนั้นพระยาถลาง (นายฤกษ์) ไม่มีตัวตนในประวัติศาสตร์

6. วิธีการจัดทำสารตราแต่งตั้งเจ้าเมืองถลาง ยืนยันว่า ระบบการจัดทำเอกสารโบราณมีความถูกต้องแม่นยำ

จากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้สนใจประวัติศาสตร์ภูเก็ทและครุอาจารย์ภูเก็ทที่สอนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภูเก็ท บางท่านมีข้อสงสัยว่า นายฤกษ์มหาดเล็กตำแหน่งหลวงนายฤทธิ (ข้อ 5.1) กลายเป็นนายฤทธิมหาดเล็กในสารตราแต่งตั้ง(ข้อ 2.2.3) สาเหตุมาจากเจ้าหน้าที่จัดทำเอกสารผิดพลาด ดังนั้นเพื่อความกระจ่างในเรื่องนี้ ขอเสนอหลักฐานสำคัญที่ยืนยันว่า ข้อสงสัยดังกล่าวเป็นไปได้ คือ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 เลขที่ 7 จ.ศ.1175 ชื่อ ร่างตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ มาถึงเมืองนครฯ เรื่องให้พระยาไทรขาวเข้าให้เป็นกำลังแก่พระยาถลาง ให้ส่งตัวหลวงบำรุง เมืองถลางเข้ามา ณ กรุงฯ และถึงเมืองถลางให้ถอดพระยกกระบัตรแล้วส่งตัวเข้ามา ณ กรุงฯ (ข้อ 2.2.4) ทำยสารตราฉบับนี้มีหลักฐานการจัดทำสารตราแต่งตั้งพระยาณรงค์เรื่องฤทธิประสิทธิสงคราม แสดงขั้นตอนการจัดทำเอกสารอย่างเป็นระบบ มีฉบับร่าง มีการตรวจทาน แก้ไข ก่อนออกเอกสารฉบับจริงและตีตราประทับ พร้อมทั้งบันทึกรายละเอียด ผู้รับ วันเวลาหลักฐานฉบับนี้แสดงให้เห็นว่า การออกสารตราทางราชการในสมัยโบราณมีการจัดทำเป็นระบบและมีความรอบคอบอย่างสูงตามหลักฐานปฐมภูมิ ดังนี้

ภาพ 11: ที่มา หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1175 สมุดไทยดำ เลขที่ 7
ชื่อ ร่างตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ มาถึงเมืองนครฯ เรื่องให้พระยาไทรราชยาวให้เป็นกำลังแก่พระยาถลางฯ

“วันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 8 ปีระกา เบญจศก หลวงวุฒิชัย
วุฒิชัยนี้ได้เอาร่างตราที่อ่านถวายที่พระตำหนัก
จันทร์สิ้นข้อความ มีรับสั่งให้ตกแทรกกลางบ้าง วงกา
เสียบ้าง แล้วหลวงวุฒิชัยก็รับสั่งเอาร่างตราฉบับนี้
ส่งให้แล้วว่าให้เขียนขึ้นกระดาษดีตราไปตามร่างนี้
เถิดฯ ครั้น ณ วัน แรม 6 ค่ำ เดือน 8 พระยาถลาง
รับตราฉบับ ฯ” (ภาพ 11)

สรุป 1. นายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา
เป็นคนธรรมดา ตามคำยืนยันฐานะของตนเองใน
พงศาวดารเมืองถลาง ไม่ใช่พระยาถลางในรัชกาล
ที่ 3 เพราะนายฤกษ์ไม่มีหลักฐานการถวายตัวเป็น
มหาดเล็กรับราชการ ไม่มีหลักฐานการรับราชการ
ในตำแหน่งอื่น ประเด็นสำคัญคือไม่มีสารตรา
แต่งตั้งเป็นพระยาถลาง

2. จดหมายเหตุของพระยาภูเก็ต (ลำดวน) กล่าว
ถึง พระยาถลางฤกษ์หรือพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์
ประสิทธิสงคราม (ฤกษ์) ผู้บังคับบัญชาของ
พระยาภูเก็ต(แก้ว) ปู่ของพระยาภูเก็ต (ลำดวน)
พระยาภูเก็ต (ฤกษ์)เลื่อนขึ้นเป็นพระยาถลาง (ฤกษ์)
ประมาณ พ.ศ. 2373-2378 พระยาถลาง (ฤกษ์)

คือพระยาถลางในจดหมายเหตุอุดมสมบัติ พ.ศ.
2381 พี่น้องเจ้าพระยาพระคลัง ใน พ.ศ. 2384 ท่าน
ดำรงตำแหน่งพระยาถลาง ในปีเดียวกันนายฤกษ์
บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชาเป็นคนธรรมดา ซึ่งให้เห็น
ว่านายฤกษ์และพระยาถลาง (ฤกษ์) เป็นคนละคน
กัน เพียงแต่บังเอิญชื่อซ้ำกันและมีชีวิตในช่วงเวลา
เดียวกันเท่านั้น

3. บิดาของนายสีกนายเสื่อคือ พระยาถลาง
(ฤกษ์) พี่น้องเจ้าพระยาพระคลัง สายสกุลขุนนาค
หรือเครือญาติ ไม่ใช่พระยาถลาง (เทียน) บุตร
ท้าวเทพกระษัตรี

4. การตรวจสอบจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 จ.ศ.
1176 ทั้งหมด 24 ฉบับ ไม่พบสารตราของรัชกาลที่
2 ทรงแต่งตั้งหลวงนายฤทธิ (นายฤกษ์) เป็นหลวง
วิจิตรภักดี แสดงว่า หลวงนายฤทธิ (นายฤกษ์) ไม่มี
ตัวตนในประวัติศาสตร์

ข้อเสนอแนะ ภูเก็ตเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญ
ตั้งแต่อดีต มีหลักฐานปฐมภูมิประเภทใบบอกทาง
ราชการหรือจดหมายเหตุหลายรัชกาลจำนวนมาก
เก็บรักษาในหอสมุดแห่งชาติและหอจดหมายเหตุ

แห่งชาติ แต่ประวัติศาสตร์กลางและสถานที่ทางประวัติศาสตร์ในยุคสงครามพม่าครั้งที่ 1 และ 2 ที่นำมาอภิปรายในงานสัมมนาประวัติศาสตร์กลางครั้งใหญ่ที่ผ่านมาในจังหวัดภูเก็ตเกือบทั้งหมดเป็นประวัติศาสตร์ที่ผิดจากหลักฐานปฐมภูมิ ผมหวังเป็นอย่างยิ่งว่าควรจะมีการชำระประวัติศาสตร์เมืองกลางตามหลักฐานปฐมภูมิ เพื่อคนภูเก็ตจะได้ทราบความจริงในประวัติศาสตร์ ■

เชิงอรรถ

- ¹ ราชทินนามชื่อใดไม่ปรากฏ
- ² หลวงศรีวิจิตร (พิน จันทโรจวงศ์) พงศาวดารเมืองพัทลุง (พ.ศ.2462) ฉบับพิมพ์ใหม่เป็นอนุสรณ์งานศพ นายระพี (ลำปางค์) จันทโรจวงศ์ พ.ศ.2515 หน้า 38-39 ระบุว่านายฤกษ์บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชาภิเษกชื่อนุ่มเป็นบุตรพระยาถลาง (เทียน) ได้เป็นพระยาถลางในรัชกาลที่ 3
- ³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1176.2504. หน้า 10 เป็นตำแหน่งเดียวกับที่บิดาคือเจ้าพระยาสุรินทราชาเคยดำรงตำแหน่งนี้มาก่อน
- ⁴ ของหลวงคือในหลวงในปัจจุบัน
- ⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงดำรงตำแหน่งราชเลขาณุกการ (พ.ศ.2433-2455) ข้อมูลการแต่งตั้งขุนนางทุกคนและรายงานถวายในหลวงทุกเรื่องจะต้องผ่านท่านก่อนเสมอ ต่อมาท่านกำกับดูแลกรมพระอาลักษณ์ ด้วย จนกระทั่ง พ.ศ. 2435 กรมพระอาลักษณ์ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวง เรียกว่า กระทรวงมุรธาธร ซึ่งกรมนี้รับผิดชอบการเลื่อนยศและการรับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของขุนนางทุกระดับชั้น และทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพระคลังข้างที่อีกตำแหน่งหนึ่ง (พ.ศ.2435-2455) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์นิพนธ์และรวบรวมข้อมูลขุนนางก่อน พ.ศ. 2457 จากตำแหน่งของท่านสามารถเข้าถึงข้อมูลสำคัญ of ขุนนางทุกคน ดังตัวอย่างรายงานของสมเด็จพระเจ้า กรมดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยถวายรายงานในหลวง ผ่านราชเลขาณุกการ (ภาพ 7)
- ⁶ อ้างอิงจาก หนังสือ จดหมายเหตุสมมติ ฉบับวันพฤหัสบดี เดือน 4 แรม 14 ค่ำ ปีมะแมชัศตรสัมฤทธิศก (จ.ศ.1200 พ.ศ.2381) หนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระรัตนธัชมุนี 31 พฤษภาคม พ.ศ.2505
- ⁷ การคำนวณเวลาที่พระกษัตริย์ (ฤกษ์) ได้เป็นพระยาถลาง (ฤกษ์) อีกวิธีคือ พระวิเชียรภักดีได้เลื่อนเป็นพระยาถลางเรื่องฤกษ์ พระยาถลางใน พ.ศ.2356 (ข้อ 2.2.4) ท่านควรอยู่ในตำแหน่งประมาณ 15-20 ปีหรือถึงแก่กรรมประมาณ พ.ศ. 2371-2376 และพระยาถลาง (ฤกษ์) ขึ้นมาแทน สำหรับบรรดาศักดิ์ของพระยาถลาง (ฤกษ์) คือ พระยาถลางเรื่องฤกษ์ประสิทธิสงคราม จากจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 (พ.ศ.2382) เลขที่ 309 เรื่อง สำเนาคำแปลหนังสือตงกุ่มสอาด ถึงพระยาถลางเรื่องฤกษ์เมืองถลาง ว่าด้วยราชการทัพเมืองไซ

เอกสารอ้างอิง

- กฎตั้งว่าด้วยเรื่องพระเสน่หามนตรีเป็นพระยานครศรีธรรมราช. จ.ศ.1203. [กระดาศเพลลา](เลขที่ 83 หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3). หอสมุดแห่งชาติ: กรุงเทพฯ.
- กรมพระสมมตอมรพันธุ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ. (2512) ตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์. กรมศิลปากร. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี
- กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2521). การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 (2522). กรมศิลปากร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ. (2430). พระบรมราชาธิบายว่าด้วยพระยศเจ้าต่างกรม และยศขุนนาง,อ้างถึงใน การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 (2521). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, (2457). หนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 2
จดหมายเหตุเมืองกลาง. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ:ไทย สะพานยศเส.

ไบบอกเมืองภูเก็ต จ.ศ. 1215. [กระดาศเพลลา]. (มร 4 รล กห(ภูเก็ต)/5). กรุงเทพฯ: เส้นดินสอด.

ไบบอกเมืองภูเก็ต จ.ศ. 1243. [กระดาศเพลลา]. (ม ร 5 2.12ก(ภูเก็ต)/1). กรุงเทพฯ: เส้นดินสอด.

ไบบอกเมืองภูเก็ต ร.ศ. 126. [กระดาศเพลลา]. (ร 5 ม 57/5). กรุงเทพฯ: เส้นดินสอด.

พงศาวดารเมืองพัทลุง ผู้แต่ง : ศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์) (พิมพ์ครั้งที่ 7) . : กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์ ร.พ.

เจริญธรรม ปีที่พิมพ์ : ๒๕๑๕ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายระพี (ส่างรงค์) จันทโรจวงศ์
ร่างตราถึงพระยาไทรบุรี เรื่องถวายสิ่งของในการเพลิงพระบรมศพ ฯลฯ. จ.ศ.1173. (2354). [หนังสือ
สมุดไทยดำ]. (เลขที่ 2 หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2). หอสมุดแห่งชาติ: กรุงเทพฯ.

ร่างตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ มาถึงเมืองนครฯ เรื่องให้พระยาไทรชายขาวให้เป็นกำลังแก่พระยาถลาง
ให้ส่งตัวหลวงบำรุงเมืองถลางเข้ามา ณ กรุงฯ และถึงเมืองถลางให้ถอดพระยกกระบัตร์แล้ว
ส่งตัวเข้ามา ณ กรุงฯ. (2356). [หนังสือสมุดไทยดำ]. (เลขที่ 7 หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2).
หอสมุดแห่งชาติ: กรุงเทพฯ.

วิลัย พงศ์ภักติกิจ. (2542). บทบาทของเจ้าพระยาสุรินทรราชา (จันทร จันทโรจวงศ์): ข้าหลวงสำเร็จ
ราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกระหว่าง พ.ศ.2329-2350. (ปริญญาานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต).
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

สำเนาคำแปลหนังสือตมกุ่มสอาด ถึงพระยาณรงค์เรื่องฤทธิเมืองถลาง ว่าด้วยราชการทัพเมืองไซ. จ.ศ.1201
(พ.ศ.2382) [กระดาศเพลลา](เลขที่309 หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่3). หอสมุดแห่งชาติ: กรุงเทพฯ
สุนัย ราชภัณฑารักษ์. (2517). ภูเก็ต. กรุงเทพฯ: พระจันทร์.

_____. (2528). ท้าวเทพกระษัตรี. ขอนแก่น: ศรีภักดิ์ออฟเซ็ท.

แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม ของ สมเด็จพระ กรมดำรงราชานุภาพ 28 มิถุนายน 2467 หนังสือที่ระลึกงาน
ฌาปนกิจศพ นางปู่ เรื่องพิเศษ 1 ธันวาคม 2490 โรงพิมพ์อักษรนิติ กรุงเทพฯ.

อุดมสมบัติ,หลวง.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. (2505) อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระรัตนธัชมุนี
(อิสสรญาณเถร) พ.ศ. 2505. กรุงเทพฯ.